

T. Terberger, *Die Siedlungsbefunde des Magdalénien — Fundplatzes Gönnersdorf, Konzentration III und IV*. Stuttgart 1997, 329 s., 181 ryc., 18 tabel, 41 tabl., 3 załączniki.

Pozycja będąca przedmiotem niniejszego omówienia ukazała się jako kolejny — szósty tom opracowania magdaleńskiego stanowiska Gönnersdorf (Nadrenia, Niemcy). Stanowisko to jest od wielu lat opracowywane przez różnych autorów, czego owocem są kolejne tomy monografii. Praca T. Terbergera będąca publikowaną wersją Jego rozprawy doktorskiej obronionej w 1991 roku na Mathematisch — Naturwissenschaftlichen Fakultät Uniwersytetu w Kolonii obejmuje rejon stanowiska określony jako Koncentracja III (K III) oraz jego północną część zawierającą Koncentrację IV (K IV), wydzielone w oparciu o dane zawarte w trzecim tomie monografii autorstwa G. Bosinskiego (1979), w której przedstawiono struktury nieruchome odkryte podczas badań w roku 1968.

Publikacja składa się z trzech części: wstępnej, zawierającej historię badań, metodykę prac wykopaliskowych, stan publikacji i podział przebadanej powierzchni stanowiska oraz dwu części głównych, z których każda poświęcona jest analizie jednego z wyznaczonych rejonów. Książka opatrzona jest krótkimi streszczeniami w języku niemieckim, angielskim i rosyjskim.

Celem pracy jest, jak we Wstępie zaznaczył Autor, dokładne przedstawienie obu rejonów poprzez całościowe opracowanie wszystkich występujących w nich rodzajów źródeł — tak ruchomych jak i nieruchomych. Tym ostatnim poświęcono znacznie więcej uwagi.

Obydwie części stanowiska analizowane są niezależnie względem siebie. Najpierw omówiona została część północna z K IV, a następnie znacznie bogatsza K III, sąsiadująca z poprzednią od południa. Obydwa rejony opracowano według podobnego schematu: położenie, struktury nieruchome, zabytki ruchome, fauna. Przy omawianiu części północnej wiele miejsca poświęcono składankom; w tym przypadku w jednym miejscu omówiono całość problematyki. W analizie K III uwzględniono natomiast takie elementy jak wyroby z surowców organicznych, fragmenty gagatu, fragmenty intencjonalnie przyniesionych na stanowisko kości

zwierząt kopalnych oraz ozdoby i wytwory sztuki (rondelle, płytki z rytami, figurka Wenus). Są to kategorie zabytków, których niemal brak w rejonie północnym. Opracowanie każdej z części kończy krótkie streszczenie.

Poziomy osadnicze oznaczane są, w omawianej tu publikacji, określeniami wprowadzonymi przez G. Bosinskiego: główny — horyzont I (Planum I) oraz kolejne horyzonty ZP, YP, II.

Materiały z obszaru północnej części stanowiska (rozdział pt. Der nördliche Flächenteil mit Konzentration IV (K IV) s. 22 — 163) leżą *in situ*, ewentualne przesunięcia są na tyle nieznaczne, że nie zaburzają pierwotnych układów zidentyfikowanych struktur. Te ostatnie występują w horyzoncie I, w trzech rejonach omawianej części stanowiska. Głównym znaleziskiem jest tworzący okrąg układ kamieni z koncentracją kamieni w środku. Struktura ta była już przez G. Bosinskiego (1981) interpretowana jako obiekt mieszkalny z centralnie położonym ogniskiem (właściwa K IV). Interpretacja taka jest podtrzymana przez Autora pracy. Kolejne struktury to skupienie kamieni zlokalizowane przy północno-wschodniej granicy wykopu oraz ich koncentracja leżąca na zachód od obiektu mieszkalnego, obie interpretowane jako ogniska. Na pozostałym obszarze tej części stanowiska występuje tylko niewielka ilość zabytków ruchomych. Każda z wydzielonych struktur została opisana. Analizą objęto układy kamieni, przestrzenie pozbawione materiałów i te, gdzie pierwotne układy są zaburzone oraz relacje pomiędzy tymi wszystkimi elementami. Ten sposób postępowania umożliwił bliższą identyfikację niektórych struktur, jak np. miało to miejsce w przypadku ognisk. Obecność tego, leżącego wewnątrz obiektu mieszkalnego jak i „zachodniego” ustalono, mimo braku węgla czy przepalonego sedymentu na podstawie obserwacji planigrafii przepalonych kamieni, zaś w przypadku ogniska „północnego” ich występowanie potwierdziło hipotezę wysuniętą w oparciu o rozpoznanie przepalanej ziemi. Obserwacja układów przestrzennych pozwoliła także na częściową rekonstrukcję obiektu mieszkalnego: określono jego przybliżoną formę, rozmiary oraz poszczególne strefy wewnątrz domostwa. Taka interpretacja obiektu została dodatkowo potwierdzona za pomocą tzw. Ringmethode.

Krótko omówione zostały węgle — ich odmiany (węgiel drzewny i brunatny) oraz rozrzut na powierzchni stanowiska. Interesujący jest tutaj fakt, że obraz jaki uzyskano po skartowaniu węgla pochodzących z pobranych prób różni się od tego, jaki powstał na podstawie dokumentacji wykopaliskowej. Pełny obraz uzyskano dopiero po połączeniu danych.

Niewiele miejsca poświęcono artefaktom kamiennym. Zostały one opracowane dokładniej w innym tomie monografii Gönnersdorf (Franken, Veil 1983); tutaj skoncentrowano się przede wszystkim na zagadnieniach surowcowych: rozróżnieniu surowców i udziale procentowym każdego z nich, określeniu, o ile to możliwe, ich źródeł, a także na analizie rozrzutu artefaktów wykonanych z po-

szczególne gatunki skał w obrębie omawianej przestrzeni, jak też relacji ilościowej pomiędzy rdzeniami i debitażem a narzędziami. Wydzielono 7 podstawowych grup surowców; każda z nich została omówiona według zaprezentowanego powyżej schematu. W oparciu o podobny schemat przeprowadzono także analizę kamieni nie noszących śladów łupania. Także i tu w opisie obejmującym z osobna każdą z 4 głównych grup surowcowych uwzględniono takie cechy jak charakterystyka poszczególnych surowców, próba lokalizacji ich źródeł, rozrzut przestrzenny oraz funkcję kamieni. Oprócz podstawowych, uwzględniono także surowce występujące w ilościach śladowych.

Ustawione pod takim kątem badanie obydwu kategorii zabytków pozwala na wyciąganie wielu wniosków dotyczących funkcji struktur czy ich stref; a także relacji chronologicznych pomiędzy poszczególnymi rejonami omawianej części stanowiska. Ten ostatni element wydaje się szczególnie istotny. Na stanowisku nie ma bowiem żadnych możliwości stratygraficznego, „pionowego” rozdzielenia materiałów. Na podstawie rozrzutu artefaktów wykonanych z różnych surowców, ich związku bądź jego braku z poszczególnymi strukturami ustalono, że w części północnej zachowały się ślady dwóch niezależnych faz osadniczych: faza I, charakteryzująca się użytkowaniem pięciu surowców związanych z obiektem mieszkalnym i ogniskiem „północnym” oraz faza II, późniejsza, charakteryzująca się użytkowaniem głównie jednego gatunku surowca, z którą należy wiązać ognisko „zachodnie”. Na młodszy wiek ogniska „zachodniego” wskazuje też fakt, że niszczy ono częściowo konstrukcję mieszkalną. Różnica czasowa pomiędzy tymi fazami jest trudna do określenia. Widoczne są także innego typu zależności pomiędzy poszczególnymi kategoriami artefaktów a strukturami czy strefami w ich obrębie, a także pomiędzy surowcem a typem wyrobów. Podobne związki, zarówno o znaczeniu chronologicznym jak i funkcjonalnym widoczne są na podstawie analizy kamieni nieposiadających śladów łupania. Potwierdza się dwufazowość osadnictwa. Interesujący jest również fakt, że w wielu wypadkach wyraźnie widać, że poszczególne gatunki skał były świadomie dobierane do określonych celów.

Analiza tych dwóch kategorii źródeł ruchomych, taka, jaka została przeprowadzona przez T. Terbergera daje bardzo duże możliwości interpretacji układów przestrzennych, funkcji i czasowego współwystępowania bądź wykluczania się obiektów zachowanych na stanowisku. Wskazuje wielokrotnie na fakty, uchwycenie których nie byłoby możliwe na podstawie jedynie obserwacji struktur nieruchomych. W oparciu o występowanie poszczególnych gatunków surowców Autor próbuje też wykazać związki pomiędzy omawianą częścią stanowiska a innymi koncentracjami. Zagadnienie to zostanie rozwinięte w pełni przy omawianiu składanek. Składanki potwierdzają bowiem zaproponowany podział na fazy oraz istnienie związków pomiędzy strukturami części północnej jak też istnienie

relacji z pozostałymi rejonami stanowiska. Dostarczają one także szeregu informacji dotyczących rozmaitych stref aktywności w obrębie analizowanej przestrzeni. Analizą objęto składanki kamieni bez śladów łupania oraz artefaktów, opisując każdą z osobna w obrębie wydzielonych grup surowcowych. W ramach tych grup remontaże przedstawiono wg schematu: składanki A — łączące się elementy występują wyłącznie w obrębie jednej z trzech struktur części północnej; składanki B — elementy łączą się pomiędzy różnymi strukturami tej części; składanki C — elementy łączą się pomiędzy częścią północną a innymi koncentracjami. Każdy z głównych gatunków skał (tj. kwarcyt, lidy, kwarc) tworzą składanki wszystkich typów, przy czym w przypadku kwarcu składanki inne niż typu A należą do wyjątkowych. Związki z poszczególnymi strukturami czy częściami stanowiska są różne dla różnych surowców. Składanki typu A koncentrują się w rejonie wszystkich trzech układów kamieni; składanki typu B łączą obiekt mieszkalny z ogniskiem „północnym” co wskazuje na ich współczesność; brak połączeń pomiędzy nimi a ogniskiem „zachodnim” potwierdza istnienie różnicy chronologicznej pomiędzy tymi obiektami.; składanki typu C łączą część północną ze wszystkimi pozostałymi koncentracjami Gönnersdorf, różnice zaś dotyczą ilości złożów oraz rozkładu surowców. Uzyskane dane dostarczają bardzo ważnych wskazówek, które, w połączeniu z informacjami będącymi wynikiem wcześniejszych etapów analizy, pozwalają na interpretację względnej chronologii zarówno w obrębie samej tylko części północnej jak i w jej relacjach z innymi obszarami stanowiska.

Niewielu dodatkowych danych dostarczają składanki artefaktów. Są one co prawda obecne, tworzą jednak obraz mało przejrzysty. Nawet jeśli często składają się ze sobą elementy pochodzące z różnych koncentracji, to nigdy nie wykazują one związków pomiędzy obiektami. Nie da się też na ich podstawie dokładnie odtworzyć obiektu mieszkalnego, brak również ścisłych związków z ogniskiem „północnym”. Widać tu więc wyraźnie, co podkreśla też Autor, że znaczenie składek narzędzi nie powinno być przeceniane w rekonstrukcji dynamiki osadniczej; tam, gdzie jest to możliwe, powinny być one uzupełniane remontażami innych rodzajów zabytków.

Opracowanie części północnej zawiera także krótkie omówienie fauny, wśród której zdecydowanie dominuje koń. Zachowane wśród materiału paleontologicznego szczątki płodów koni pozwalają ustalić, że osadnictwo prawdopodobnie miało miejsce zimą.

Rozdział poświęcony części północnej kończy syntetyczna charakterystyka każdej z wydzielonych faz, zbierająca wszystkie uzyskane informacje. Dla każdej kategorii źródeł, w miarę ich omawiania, podawane są analogie — zarówno archeologiczne jak i tam, gdzie jest to możliwe, etnologiczne.

Drugim z omawianych w pracy rejonów jest Koncentracja III (Część pt. „Der Flächenabschnitt von Konzentration III; s. 164 — 315) — większa i bogatsza od poprzednio omówionego, leżąca bezpośrednio na południe od niego. Materiały znajdują się w zasadzie *in situ*; możliwe są jedynie niewielkie przesunięcia nie naruszające pierwotnych układów. Zaobserwowane w środkowej partii koncentracji przesunięcia „pionowe” mogą być związane zarówno z intensywnością osadnictwa jak i zjawiskami mrozowymi.

Koncentracja III jest pozostałością co najmniej dwóch lub trzech pobytów grupy ludzkiej. Materiały znaleziono w czterech horyzontach nie rozdzielonych warstwami sterylnymi, co uniemożliwia podział stratygraficzny, a także wskazuje, że różnica czasu pomiędzy kolejnymi fazami nie była zbyt duża. Do ich rozdzielenia zastosowano inne metody (zróżnicowanie surowców, zróżnicowanie patyny, analiza struktur i rozkładu przestrzennego zabytków...). W celu ułatwienia postępowania badawczego i uzyskania bardziej jasnego obrazu koncentracji podzielono ją na strefy oznaczone literami A — F. Najbogatszą strefę A tworzy mięzsze, okrągłe skupienie kamieni (główna struktura K III). Odkryto w niej także 21 zagłębień, z których większość została uznana za intencjonalnie wykopane jamy. Do bardzo licznych zabytków ruchomych należą kamienie, wyroby wykonane przy zastosowaniu techniki łupania, kości a także ozdoby i wspomniane przeze mnie powyżej wytwory sztuki ruchomej. Główne nagromadzenie materiałów występuje w horyzoncie I, ale są one też obecne w trzech pozostałych. W strefach B i C odkryto koliste nagromadzenia kamieni; strefy D — F to wyraźne peryferie koncentracji z niewielką ilością materiału zabytkowego.

Podobnie jak miało to miejsce w opracowaniu części północnej tak i tu wiele miejsca poświęcono omówieniu źródeł nieruchomych. Obok analizy układów kamieni szczególną uwagę poświęcono zagadnieniu identyfikacji ognisk oraz analizie jam. Dokładna lokalizacja ognisk jest trudna do ustalenia — nie zachowały się ślady przepalenia sedymentu. Aby rozpoznać miejsca palenia ognia połączono obserwację rozrzutu węgla i przepalonych kamieni. Rozmieszczenie węgla wskazuje na ich wyraźny związek ze strefą A; w strefach B i C występują one tylko w niewielkich ilościach, co może być jednak związane z gorszymi warunkami ich zachowania. Gdyby utożsamiano występowanie węgla ze strefami palenia ognia, twierdzi Autor, można by wydzielić w strefie A trzy przypuszczalne ogniska. Takie utożsamienie nie jest jednak możliwe — obserwowany rozkład może być wynikiem np. uprzątania popiołu z ognisk w trakcie zasiedlenia czy też różnego stanu zachowania węgla. Ogólnie można stwierdzić, że ogień odgrywał istotną rolę w strefie A, gdzie duże ognisko istniało w jej części południowej natomiast niewielka koncentracja związana z kamienną strukturą jest być może pozostałością kolejnego. Dane te potwierdza i uściśla analiza rozkładu przepalono-

nych kamieni. Widać tu wyraźny związek pomiędzy ich występowaniem a koncentracjami węgla. Ich występowanie pozwala także na, niekiedy dyskusyjną, identyfikację ognisk w innych strefach.

Poruszając zagadnienie identyfikacji ognisk Autor zwraca uwagę na jeszcze jeden istotny szczegół związany z interpretacją koncentracji węgla, a mianowicie na istnienie na stanowiskach skupień, które są w istocie miejscami gromadzenia odpadków z porządkowanych ognisk. Uwypuklenie tego faktu posiada duże znaczenie; istnieje bowiem zawsze niebezpieczeństwo pomylenia tych dwóch rodzajów obiektów. Jak twierdzi T. Terberger nie ma to raczej miejsca w przypadku omawianego rejonu. W sumie wydzielono pięć ognisk związanych z co najmniej dwiema fazami osadnictwa oraz kilka obszarów, które są także być może śladami palenisk. Trzeba podkreślić, że także i w tej części pracy wnioski dotyczące ilości i rozmieszczenia miejsc palenia ognia wyciągnięte zostały na podstawie złożenia wyników analiz różnych rodzajów źródeł. Przy omawianiu każdego z nich Autor zwraca uwagę na zagrożenia jakie dla interpretacji obiektów niesie analiza każdego z nich stosowana oddzielnie.

Drugą kategorią źródeł nieruchomych, którym poświęcono wiele uwagi są jamy. Większość z nich posiada czerwono przebarwione ochrą wypełnisko i zawiera materiały archeologiczne. W pracy przedstawione zostały czynniki mające wpływ na stan ich zachowania oraz kryteria odróżnienia jam pochodzenia antropogenicznego od naturalnych zagłębień. W oparciu o te kryteria wydzielono 13 jam niewątpliwie intencjonalnych i 4, których intencjonalne wykonanie jest bardzo prawdopodobne. Nie zamieszczono opisu każdej z jam lecz ich ogólną charakterystykę na podstawie najważniejszych cech takich jak głębokość, wielkość i forma, czerwone przebarwienie wypełniska, znajdujące się w nich zabytki.

Większość jam zagłębiona była w podłoże na 20–25 cm (maksymalnie do 35 cm); część z nich rysuje się już na poziomie horyzontu I, część niżej. Wydaje się jednak, że dzisiejszy obraz jam ukazuje nie tyle różnice chronologiczne, co różnice w wypełnianiu jam dużych i małych. Większość omawianych obiektów ma formę owalną lub okrągłą. Dwie jamy V-kształtne opadające na północ, leżące w odległości 40 cm od siebie, są interpretowane jako dołki posłupowe. Rozmieszczenia pozostałych jam nie da się interpretować jako regularnego układu słupów; ogólnie są one związane z różnymi rodzajami działalności praktykowanych na stanowisku. Czerwone zabarwienie wypełnisk jam, widoczne na ogół w ich dolnej części, powstało prawdopodobnie na skutek posługiwania się ochrą w trakcie jakichś prac gospodarczych. Różnice w stopniu przebarwienia niektórych jam leżących blisko siebie mogą też być uwarunkowane chronologicznie. Korelacja wielkości jam i ilości artefaktów wskazuje, że większa liczba zabytków występuje na ogół w jamach większych, ale zależy to także od funkcji obiektu i czasu

jego zapełniania. W jamach obecne są wszystkie rodzaje zabytków, ale w różnych proporcjach; w 9 na 10 jam artefakty wykonane techniką łupania przeważają na innymi kategoriami znalezisk. Najbogatsze jamy leżą na peryferii strefy A. Na podstawie zróżnicowania surowców, z których wykonano artefakty można wydzielić co najmniej dwie fazy użytkowania jam.

Na podstawie analizy źródeł nieruchomych podjęto próbę identyfikacji struktur K III i ich interpretacji. W strefie A obserwuje się nagromadzenie materiałów w części południowej; część północna jest uboższa. Wydzielono dwa ogniska i strefy aktywności w ich rejonie. Nie da się jednoznacznie określić zarysu obiektu mieszkalnego, choć bardzo prawdopodobne jest, że był on zlokalizowany w rejonie głównego ogniska (ogniska 1) w centrum strefy A. W omawianej pracy przedstawiona została cała dyskusja dotycząca identyfikacji i rekonstrukcji obiektu mieszkalnego. W uboższych strefach B i C zidentyfikowano ogniska 3 i 4, a w strefie E ognisko 5. Strefy D — F, które dostarczyły w sumie bardzo niewielkiej ilości materiałów są peryferią K III.

Analiza narzędzi kamiennych wykazuje zależności pomiędzy surowcem a typem wyrobów. Pozwala także na rozróżnienie rejonów pracowni i miejsc składowania odpadków, obserwację związków pomiędzy narzędziami a strefami czy strukturami jak też zróżnicowania surowców w kolejnych fazach. Kwestiom surowcowym poświęcono także i w tej części pracy wiele uwagi przy omawianiu zarówno artefaktów jak i kamieni nie noszących śladów łupania. Analiza odbywa się według tego samego schematu jak miało to miejsce przy omawianiu materiałów z części północnej. Opisano cztery główne surowce oraz kilka małych grup, m.in. hematyt. Omówienie zabytków ruchomych uzupełnione zostało krótkim przedstawieniem wyrobów z surowców organicznych, ozdób i sztuki oraz krótka charakterystyka fauny, wśród której dominuje koń.

Analiza tych wszystkich elementów — źródeł ruchomych i nieruchomych — daje podstawy do wydzielenia i charakterystyki faz osadniczych oraz prób interpretacji charakteru osadnictwa. W fazie I używano czterech głównych surowców kamiennych (kwarcyt trzeciorzędowy, chalcedon, oolit krzemionkowy, krzemień północnoeuropejski); z nią związane są struktury odkryte w K III: większość jam, domniemany obiekt mieszkalny, ognisko 1 i być może 3 oraz ognisko 5. Jest to pozostałość długotrwałego pobytu, co potwierdza też spektrum typów narzędzi oraz obróbka kości i poroża. Osadnictwo młodszej fazy IIa charakteryzuje używanie krzemienia zachodnioeuropejskiego; artefakty są liczne, ale praktycznie nie występują w jamach. W fazie tej ponownie używano ogniska 1 i ewentualnie 3, na pewno używano ogniska 4. Fazę IIb charakteryzuje wykorzystywanie litytu, który prawie nigdy nie występuje w jamach. Używane były ogniska 1 i 3, brak natomiast odpowiadających jej struktur. Faza ta jest śladem krótkotrwałego po-

bytu wyspecjalizowanej grupy myśliwskiej. Jej relacja chronologiczna do fazy IIa jest niejasna. Podjęto także próbę określenia związków pomiędzy K III a innymi koncentracjami Gönnersdorf. Podane zostały liczne analogie.

Omawiając prezentowaną publikację trzeba zwrócić uwagę na jej dwa aspekty. Pierwszym jest merytoryczne opracowanie dwu koncentracji stanowiska w Gönnersdorf, co było głównym celem pracy. Drugim jest metodyka analizy i sposób wnioskowania przedstawione przez Autora. Obydwa te aspekty są, moim zdaniem, niezwykle istotne i obydwa decydują o wartości przedstawianej pozycji. Prezentowany w książce jasny i uporządkowany tok rozumowania przez analizę kolejnych elementów prowadzi do odtworzenia bardzo złożonego obrazu stanowiska. Niezwykle pomocny jest tu też bogaty materiał ilustracyjny, w tym liczne plany przedstawiające planografię poszczególnych typów omawianych zabytków oraz tabele. W efekcie powstaje w dużym stopniu kompletny obraz stanowiska. Licznie przywołane analogie pozwalają na umieszczenie tak całego stanowiska jak i poszczególnych opisywanych zjawisk w szerszym kontekście. Niewiele miejsca poświęcono artefaktom wykonanym za pomocą techniki łupania; ich analiza obejmuje tylko niektóre zagadnienia — głównie kwestie surowcowe. Autor uczynił to świadomie, zainteresowanego sprawami przemysłu kamiennego czytelnika odsyłając do innego tomu monografii, jednak brak tego elementu jest zauważalny, jeśli chce się traktować omawianą pozycję jako „całościowe opracowanie K III i K IV” co było, jak to zaznaczono we Wstępie, zamiarem Autora.

Tekst pracy jest raczej zwięzły i konkretny, co jest jego niewątpliwą zaletą; Autor nie ustrzegł się jednak powtórzeń, które nie wnoszą właściwie niczego, są jedynie powtarzaniem już raz zapisanych zjawisk czy stwierdzeń. Korzystne są natomiast syntetyczne streszczenia zamieszczane na końcu każdego rozdziału systematyzujące całość poruszanej problematyki. Nie ma też potrzeby szerszego „teoretycznego” omawiania zagadnień niekoniecznych lub w ogóle niepotrzebnych do zrozumienia przedstawianych zjawisk, jak np. omawianie czynników wpływających na zaburzenia pierwotnych układów przestrzennych w sytuacji gdy nie dotyczą one omawianego rejonu jak miało to miejsce w przypadku części północnej. Można też zastanawiać się, czy w każdej sytuacji konieczne jest podejmowanie prób natychmiastowej interpretacji opisywanych faktów — możliwości te są niejednokrotnie bardzo ograniczone, co zresztą zaznacza sam Autor, podobnie jak sam zwraca uwagę na niewielkie efekty części analiz.

Na uwagę zasługuje metodyczna strona pracy. Wieloaspektowe, kompleksowe badanie wszystkich możliwych elementów, wykorzystanie w tym celu różnych metod oraz połączenie wyników przyniosło doskonałe efekty. Warto raz jeszcze podkreślić, że podział na fazy przeprowadzony został w sytuacji, gdy ich wydzielenie na podstawie stratygrafii nie było możliwe. Na podkreślenie zasłu-

guje też fakt, że wnioski wyciągane na podstawie wyników otrzymanych za pomocą jednej z metod są na ogół weryfikowane za pomocą innych.

Praca T. Terbergera zasługuje niewątpliwie na wysoką ocenę. Jest nie tylko nowym, pełnym opracowaniem K III i części północnej stanowiska Gönnersdorf miejscami polemicznym z wcześniejszym opracowaniem G. Bosinskiego, ale także cenną pozycją pokazującą jedną z możliwości analizy i interpretacji układów przestrzennych i struktur osadniczych na stanowiskach paleolitycznych.

Marta Połtowicz

Instytut Archeologii WSP w Rzeszowie

BIBLIOGRAFIA

Bosinski G.

1979 *Die Ausgrabungen in Gönnersdorf 1968 — 1976 und die Siedlungsbefunde der Grabung 1968. Der Magdalenien-Fundplatz Gönnersdorf 3*, Wiesbaden.

1981 *Gönnersdorf Eiszeitjäger am Mittelrhein. Schriftenreihe der Bezirksregierung Koblenz 2*, Koblenz.

Franken E., Veil St.

1983 *Die Steinartefakte von Gönnersdorf. Der Magdalenien-Fundplatz Gönnersdorf 7*, Wiesbaden.

